

John Stott och karismatisk teologi

Per-Axel Sverker

Författare till boken *Frälsningens ord till förändringens värld:*

Bibel och evangelium i John Stotts teologi

per-axel.sverker@telia.com

Anden och Ordet i evangelikal teologi

I John Stotts bedömning av den karismatiska väckelsen återfinns ett erkännande av behovet av andlig kraft. Han säger sig längta efter väckelse i form av ”a supernatural visitation of the Holy Spirit” och kontinuerligt sett ”a deeper, richer, fuller experience of the Holy Spirit”.¹ Stott kan tillsammans med karismatiker erkänna behovet av fortsatta erfarenheter av Guds nåd, men dessa får andra beteckningar, nämligen ”hunger and thirst after God”, ”know the Lord better” samt ”to enter into the fullness of our inheritance in Christ”.² Enligt Stott mottas Anden genom tron, varför alla kristna är andedöpta som en del av initiationen in i kristen tro. Vid föreningen med Kristus har allt objektivt sett blivit givet. Denna tolkning från Stotts sida övertogs också av många karismatiker. Detta Andens dop möjliggör i fortsättningen en erfarenhet av Andens fullhet. Det kontinuerliga draget återfinns i en ständig andeuppfyllelse, som kan återupprepas. Det främsta tecknet på ett sådant andefyllt liv är av moraliskt slag, bestående av Andens frukt. Nådegåvorna kan visserligen vara av övernaturlig art, men Stott föredrar att peka på de gåvor som är av mer allmänt och närmast prosaiskt slag.

En allmän tveksamhet hos Stott till karismatiska fenomen överförs på de i mer preciserad mening hermeneutiska frågeställningarna i karismatisk tappning. Stott varnar för falska profeter som för fram andliga budskap. Kristna beskrivs

av honom som alltför lättrogna med naiv beredskap att tro på andliga budskap: ”Unbelief (*do not believe every spirit*) can be as much a mark of spiritual maturity as belief. We need to preserve the biblical balance, avoiding on the one hand the extreme superstition which believes everything and on the other the extreme suspicion which believes nothing.”³ Stott har därför en restriktiv inställning till användandet av profetiska budskap, förmedlade av karismatiska kristna. Om det är nödvändigt med sådana budskap, kan nämligen den ursprungliga uppenbarelse anses ha brister. Aktuella profetord kan tänkas bidra med sanningar som inte direkt härleds till Bibeln. Karismatikens hänvisning till Guds ledning genom sådana budskap ställs av Stott på linje med den katolska kyrkans hänvisning till påven och de liberala kristnas hänvisningar till förändringar i läran. Alla dessa grupper använder, enligt Stott, Kristus löfte om ledning in i sanningen (Joh 16:13) på ett felaktigt sätt. Uppfyllelsen av ett sådant löfte är begränsat till den uppenbarelse som apostlarna en gång fått.

Detta utesluter inte att Stott ger Anden en stor betydelse i det kristna livet. Huvudfåran av evangelikalismen har alltid påstått sig vilja hävda Andens helt nödvändiga roll vid Ordets givande till människor. Rent allmänt kan sägas att evangelikaler utöver Andens inspiration av Bibeln också räknar med Andens hjälp vid tolkningen av bibeltexten – Andens illumination. Särskilt gäller detta in fråga

om tillämpningen av textens aktuella mening inför en särskild grupp av människor – Andens applikation. Den starka position som förnuftets prövning av Bibeln har hos John Stott ska alltså samtidigt förstås i relation till hans åsikt om Andens bekräftelse av uppenbarelsen: "We must never divorce what God has married, namely his Word and his Spirit [...] The Spirit without the Word is weaponless; the Word without the Spirit is powerless."⁴ Stott ställer inte rationaliteten mot Andens upplysning. Anden övertygar om synd, vittnar om Kristus och möjliggör omvändelse och pånyttfödelse. Andens vittnesbörd är mer avgörande än människans ord. Det starkaste beviset på att Guds Ande fyller en människa är hennes hunger efter Guds Ord och hennes ödmjuka underordnande under Skriften som Guds Ord. Människans sinne är begränsat i sig och därtill präglad av synden.

Evangelikala kristna tror att Guds Ande är närvarande i Ordets förkunnelse och att förkunnelse därför är att föra människor in i Guds närvaro. Stott hävdar att Ordets hörande och Andens mottagande ger ett objektiva skydd och en subjektiv erfarenhet, "but both the apostolic teaching and the Heavenly Teacher are necessary for continuance in the truth".⁵ Anden tillför inte något nytt till det som ett rationellt studium funnit i Bibeln. Den tillförsikt som Anden ger är mer av en inre övertygelse som i sin tur grundas på icke-subjektiv sanning: "The Word is an objective safeguard, while the anointing of the Spirit is a subjective experience."⁶ Bibelns objektiva data blir genom Andens vittnesbörd subjektiva data i vårt hjärta. Anden vittnar genom Ordet.

Det behöver, enligt Stott, finnas en balans mellan subjektiva och objektiva

faktorer även om den sällan uppnås: "This is the biblical balance too seldom preserved by men. Some honour the Word and neglect the Spirit who alone can interpret it; others honour the Spirit but neglect the Word out of which He teaches."⁷ Den objektiva polen har att göra med innehållet av det som uppenbaras, medan den subjektiva refererar till det sätt på vilket det mottas:

Safety and truth are found in the related convictions that God has spoken, that God speaks, and that his two messages are closely connected to one another, because it is *through* what he spoke that he speaks. He makes his Word living, contemporary, and relevant [...] Another way of putting the same truth is to say that we must keep the Word of God and the Spirit of God together. For apart from the Spirit the Word is dead, while apart from the Word the Spirit is alien.⁸

Som konservativ evangelikal teolog tror Stott på två under, inspirationens och illuminationens. Anden skapar inte ny sanning utan bekräftar Bibelns sanning. Men ordningsföljden ger alltid ett företräde åt Ordet. Den sanning som blir verklig i den subjektiva erfarenheten har sin objektiva grund i det skrivna Ordet. Bibelns sanning finns alltid där, men Anden ger åt denna sanning dess inre kraft. Enligt evangelikalt tänkande har Bibeln en objektiv auktoritet som gäller på grund av dess inspiration. Denna auktoritet blir en subjektiv erfarenhet, när Anden vittnar i den troendes hjärta till lydnad. När Anden gör budskapet personligt effektivt, blir Bibeln alltså enligt Stott Guds Ord "för oss". Anden fokuserar sanningen för en given situation: "the Holy Spirit is able to make it a living and powerful word in the hearts of our hearers".⁹ Vår erfarenhet bekräftar Skriftens auktoritet och

Skriften bekräftar säkerheten i vår erfarenhet. Detta är illuminationens under.

Detta beroende av den helige Ande är egentligen den "kontextualisering" som Stott företräder. Samme Ande som kommunicerar textens mening är beskriven hos Stott att också kommunicera dess betydelse i den moderna kulturen. Detta förstås inte som något mekaniskt utan i personliga termer, eftersom Anden är den Gud som tilltalar människan och inte enbart något slags förbindelse mellan Gud och människan. Detta betyder i sin tur att illuminationen inte ersätter förnuftets kunskap. Den mänskliga tankeförstågan och den gudomliga upplysningen hör samman: "All our thinking is unproductive without the Spirit of truth; yet his enlightenment is not intended to save us the trouble of using our minds."¹⁰

Beroendet av förnuftet vid bibeltolkningen ser sig Stott föranledd att påminna om vid kontakten med karismatisk teologi. Stott såg en förvarning till ett alltför subjektivistiskt tänkande i mötet med karismatikerna. Intresset för Anden kom för Stott att innebära faror på grund av kontakten inom den karismatiska rörelsen med mer subjektiva element. Han såg också hela rörelsen som alltför anpassad till den nya tidens krav på existentiell erfarenhet. En rörelses andliga resurser måste enligt Stott avgöras av Ordet, i Kristus men också i Bibeln. Den kritik, som karismatiker kom att rikta mot den evangelikala teologin för att vara alltför rationalistisk, måste av Stott ha uppfattats som felaktig. Åtminstone praxis inom den karismatiska rörelsen ansåg hans grupp istället som ett nertryckande av intellektet. Han avvisar dock varje anklagelse för att inte själv ha förståelse för det subjektiva inslaget. Detta får dock inte bli grund för själva teologin. Hans subjektiva erfarenheter påstås värderas

utifrån en given objektiv teologi. En religiös erfarenhet måste passera genom förnuftet. Förnuftet är Guds största gåva.

Balansen mellan förnuft och känsla

Konservativ evangelikal teologi är starkt orienterad mot förnuftet. En omvändelse innefattar därför också intellektet: "No man or woman is truly converted who is not intellectually converted."¹¹ Vid beskrivning av så kallad "heart-worship" betonas att den är rationell. "Hjärta" bör nämligen inte som i modernt språkbruk främst förknippas med känslor: "In biblical thought the 'heart' is the centre of the human personality and is often so used that the intellect is more emphasized than the emotions."¹² Den helige Ande kan inte ses förenad med anti-intellektualism, eftersom Anden är sanningens Ande.¹³ Förakt för sanning, teologi och förnuft är pneumatologiskt sett helt oriktigt.

Bakom sig har Stott en evangelikal väckelsetradition som anklagats för att favorisera känslolivet på förnuftets bekostnad. Han vill hävda en balans mellan förnuft och känsla. Sambandet mellan dem utgörs av kärleken, som inte kan vara utan känsla. Renlärigheten är kall och grym utan den värme och det liv som kärleken bidrar med.¹⁴ När den okänsliga ortodoxin tillrättavisas av Stott får även ett felaktigt beroende av känslor en tillsägelse. Det gäller då väckelsefromhetens tendens att låta frälsningsvissheten avgöras av vacklande känslor. I den situationen ska känslor misstros.¹⁵ Även i en mer generell mening är Stott kritisk till det ökande känsloberoendet inom sin egen tradition. I skriften *Balanced Christianity* angrips först av allt detta fenomen, vars andra sida är anti-intellektualism.¹⁶ Stott är dock motståndare till att ersätta denna anti-intellektualism med elitism eller intellektualism. Formell utbildning är inte

ett krav för att utveckla ett kristet tänkande. Inte heller kan ett sant tänkande vara skilt från känslor. Hos Stott återfinns ofta varningar för ”kristna grodyngel”: ”A tadpole is a little creature with a huge head and nothing much else besides.”¹⁷

Liksom i andra sammanhang av det kristna livet betonar Stott även när det gäller den kristnes helgelse betydelsen av förnuftets roll i kunskapen om Gud: ”So the major secret of holy living is in the mind.”¹⁸ Tillväxt i kunskap är nödvändig för helgelse, men Stott utgår då från ett kunskapsbegrepp som inkluderar erfarenhet.¹⁹ Balansen mellan förnuft och känsla försöker Stott grunda i det hebreiska kunskapsbegreppet *yada*, där kunskap står för en levande, personlig relation med känslor inbegripna.²⁰ Den känsla som Stott tydligast efterfrågar är en helhjärtad inställning, även om detta av andra rentav skulle uppfattas som fanatism. Skillnaden i definitionen mellan dessa är att vid fanatism har känslorna fått överhanden. Efterföljelsens entusiasm är dock en väsentlig del av kristen tro: ”Christ warmly approves of it even if the Church disapproves [...] Zeal, heat, fire, passion – these are the qualities we lack today and desperately need.”²¹ Den situation där passionerad kärlek ska komma till synes är enligt Stott vid förkunnelsen. Den korsfäste Kristus bör inte förkunnas med oberörd känsla i gestalten av en kylig och torr professionalism.²² Även vid förkunnelsen är dock det ständigt återkommande komplementet mellan förnuft och känsla att föredra: ”It is the combination of truth and tears, of mind and emotion, of reason and passion, of exposition and appeal, which makes the authentic preacher.”²³ Stott kan även ge en mycket stark betoning av bibelstudiets glädje och förundran. Han påpekar ofta allvaret i att förkunna Guds ord, men kan också

beskriva den närmast kroppsliga upphetsningen av att få bära fram Guds ord²⁴.

Som synes eftersträvar Stott ett slags helhetstänkande i förhållandet mellan förnuft och känsla. Förnuftet måste kompletteras av känslan. Inte heller kan det råda någon förnuftets autonomi i förhållande till uppenbarelsen. Gud kan inte bli känd genom mänskligt förstånd utan bara genom gudomlig uppenbarelse. Förnuftet är nämligen, liksom övriga människan, inte enbart begränsat utan också präglad av syndafallet. Det kan därför varken få kunskap eller tro utom genom den helige Ande. I evangelisationsarbetet vill Stott ta detta i beaktande, genom att predika utifrån förutsättningen att människor har ett prövande förnuft, ”but only from revelation, the while admitting our need and theirs for the enlightenment of the Holy Spirit”.²⁵ Förnuftet får därför inte dödas, eftersom det är givet av Gud, men inte heller ges otillbörligt smicker, eftersom det är påverkat av syndafallet.

Gud har skapat människan till en rationell varelse och förväntar sig av henne att använda förnuftet. Den kristnes ansvar är att presentera budskapet så klart och sammanhängande som möjligt. Men enbart sanningens Ande kan “[...] dispel people’s ignorance, overcome their prejudices and convince them about Christ”.²⁶ Uppenbarelsen kommunicerar sanning till vårt förnuft och förutsätter en förmåga hos människan att ta emot denna sanning: ”The fact that God has revealed himself in Christ and in Scripture does not rule out intellectual exploration. The theologian is no more inhibited from theological research because God has revealed himself in Scripture than the scientist is inhibited from scientific research because God has revealed himself in nature.”²⁷ Som föremål för vår tro

måste dessa sanningar omfattas intellektuellt: "A humble, reverent exploration of what God has revealed of himself in Christ is the essence of true christological scholarship."²⁸ Den kristna tros erfarenheten innefattar därför verkligen läror som föremål för tron (*assensus*).

John Stott har alltid varit övertygad om Bibelns normativa auktoritet. Samtidigt är han angelägen om att visa på den betydelse som förnuftet har vid prövningen av Bibelns läror: "Faith goes beyond reason, but rests on it. Knowledge is the ladder by which faith climbs higher, the springboard from which it leaps further."²⁹ Förnuftet behövs för att förstå vad som ska bli föremål för tro men också för att artikulera detta på ett systematiskt sätt. Tron är visserligen förtröstan till Guds person, men som sådan har den alltid ett förnuftsmässigt, kunskapsinriktat drag: "So faith is neither naivety nor gullibility. It is neither illogical nor irrational. On the contrary, faith is a reasoning trust."³⁰ Förnuftet tillåts inte att utöva kontroll över Bibeln. Förnuftet kan, enligt Stott, inte förse oss med sanningsinnehåll av uppenbarelskaraktär: "I am emphatically not saying that Scripture, reason and tradition are a threefold authority of equal importance by which we come to know God's truth. No. Scripture alone is God's Word written, and the Holy Spirit its ultimate interpreter."³¹ Däremot kan förnuftet som vi sett testa sanningsanspråken i uppenbarelsen.

Anden och Ordet i pentekostal teologi

Den pentekostala rörelsen är enligt flera forskare en tidig protest mot moderniteten, mot det rigida förnuftet och mot det ensidigt objektiva "by providing a medium for encountering the supernatural [...] [and] fus[ing] the natural and supernatural, the emotional and rational, the cha-

ismatic and institutional in a decidedly postmodern way"³² Den traditionella teologin inom den ursprungliga pingströrelsen betraktar det så kallade andedopet som en gudomligt given utrustning för uppgiften att bära ett vittnesbörd om Kristus, det vill säga en speciell form av kontextualisering. Denna erfarenhet skiljs från det Andens inneboende som är ursprunget till frälsning. Samtidigt är Andens utgjutande en integrerad del av Guds frälsningsgärning i Kristus. Dessa kristna betonar därigenom Kristus centrala ställning. Genom tro på Kristus ges både syndernas förlåtelse och kraft till tjänst. Detta har sedan särskilt betonats av den karismatiska rörelsen, som dock i motsats till pingströrelsen ofta har velat se andeutrustningen som en del av själva frälsningen.

Typiskt för den karismatiska teologin är ett försök att förena en konservativ bibelsyn med en betoning av bibeltolkning i det som benämns "Andens frihet". Det kan också tolkas som att den reformatoriska läran om Anden och Ordet fasthålls men att Andens verkan utläses i flera erfarenheter än de gängse inom konservativ evangelikalism. Den karismatiska erfarenheten anses påverka förståelsen och empatin inför en bibeltext. Detta ligger i princip i linje med att som evangelikal erkänna kristen tro som en förutsättning i det teologiska arbetet. Man delar en evangelikal syn på Bibelns inspiration och ser denna som en förutsättning för dess absoluta auktoritet. Anden verkade således vid Bibelns tillkomst men är även aktiv vid förkunnelsen idag, vilket så långt är i överensstämmelse med Stott. Parallellt med detta förekommer en mycket stark betoning av Andens direkta verksamhet i den kristne och i församlingen. Anden existerar inte enbart för att upplysa ett förnuftigt bibelstudium och

applicera frälsningens gåvor utan också för att utrusta med nådegåvor och ge ledning. Anden förmedlas omedelbart till den troende genom olika andliga upplevelser, såsom gudomligt helande, profetia, syner, röster, tungotal. Ordet kommer i Andens ord genom människor och i andliga manifestationer. "If it is not communicated out of the fullness of the Spirit, then the communication is not fully scriptural. If it is not scriptural, then, no matter how apparently charismatic it is, it is not spiritual, of the Holy Spirit."³³ Problemet är dock att avgöra vilka erfarenheter som är autentiska uttryck för Andens verksamhet.

Med innebörden av att Gud kommunicerar sig själv genom gudomliga handlingar fortsätter "uppenbarelsen". "Uppenbarelsen" är här dock inte av normerande värde som frälsningshändelse utan måste ses som ett bidrag till den hermeneutiska processen. Centrum i den normativa uppenbarelsen är Jesus Kristus som primärt kommer till oss på ett frälsande sätt genom Bibeln. Gud fortsätter dock att tala. Inom pentekostalt tänkande och ännu mer i dess globala praxis finns en större realism kring Guds handlande än i den mer rationellt betingade evangelikala teologin. Inom pingströrelsens världsvida kyrkor betonas i min tanke främst rörelsen bland de fattiga exempelvis i Sydamerika, där pingsterfarenheten fungerar på ett basalt mänskligt plan. Man förutsätter i pingströrelsens kristendomstolkning olika former av Guds handlingar i denna värld. Världen ses då ur ett annat perspektiv, när Gud, enligt vittnesbördet från denna trostolkning, handlar genom under och utanför människans kontroll. Anden står då för ett mysterium som rationalismen inte kan erkänna, för det okontrollerbara som mänsklig förmåga inte kan uppnå.

Man hävdar alltså Andens verk i och genom Skriften samtidigt som man ger utrymme för Andens direkta verk i personliga upplevelser. Denna pentekostala integration i den kristnes liv och i församlingen nedvärderar inte den bibliska uppenbarelsen som sådan men ger ett skydd mot en rationalistisk tro. Entusiasm och rationalism är båda aktuella frestelser till extrema hållningar, för karismatiker respektive konservativa evangelikaler. En integration kan – för dem båda – vara svår att uttrycka teologiskt och förverkliga praktiskt. Inkluderandet av den karismatiska erfarenheten i en pentekostal hermeneutik ska dock inte uppfattas som öppnandet av "a Pandora's box of subjektivism or emotionalism".³⁴ Den karismatiska erfarenheten garanterar inte heller någon felfri eller ens sund teologi. Den fungerar tillsammans med kognitiva förutsättningar och i ett beroende av exegetiskt studium men i syfte att minimera tendensen att reducera den andliga verkligheten till rationalistiska bevisbara satser (propositions). Texten måste mötas på ett sätt som är i överensstämmelse med dess karaktär av att vara Guds Ord. Det är en objektiv, historisk verklighet, varav en förståelse ska eftersträvas med förnuftets hjälp. Det är också ett personligt, subjektivt ord som förs till oss av Anden. Bibeln betraktas som ett engagerat möte med Gud. Kunskapen inbegriper då hela människan. Den är en kunskapsakt men inte begränsad till förnuftet. Förnuftet är nämligen integrerat i en större helhet av förståelse.

Förnuft och erfarenhet i evangelikal teologi

Stott uppvisar en rationell tendens i sin teologi. Dock måste denna skiljas från ren rationalism, det vill säga en hållning som låter förnuftet överordnas tron. Stott

använder förnuftet inom tron och som stöd för tron.³⁵ Därmed uppstår problemet om förnuftets förhållande till tros-erfarenheten. Evangelikalismen har under den senare generationen med bland andra John Stott som ledare varit en läromässig religion. Fasthållandet vid Bibelns auktoritet innebär för sådana teologer som Stott en överlåtelse till en kognitiv sanning. Gud har kommunicerat sanning i Bibeln. Kristen tro är då inte ett fenomen som orsakats av mänsklig erfarenhet eller mänskligt sökande. Sanningsinnehållet skapar däremot erfarenheter. Detta har ofta ansetts vara ett attraherande drag i evangelikal evangelisation, eftersom man då kan ha ett anspråk på att ge svar på människors livsfrågor. Detta har fått konkreta uttryck i Stotts skrifter med dess rationellt betingade försvar av kristen tro. Problemet blev dock att bibeltexten tolkades på ett sätt som i postmodernismens ljus ger tron ett sken av att vara ett i första hand intellektuellt begrepp. Den post-konservativa kritiken är att de propositionella elementen abstraherats från tron som helhet. Allt måste istället hållas samman enligt en holistisk syn.

Evangelikal tradition innehåller egentligen i sig en protest mot felaktigt rationalistiska utformningar av tron, exempelvis den liberala, eftersom man alltid hävdat betydelsen av personlig tro och aktivt kristet liv. Idag vill alltfler evangelikala teologer med intresse för spiritualitet betona denna sida av ett evangelikalt arv. Då är det möjligt att, som Stott pläderat för i sin teori, fortsätta i en kristen tro som berör både huvud och hjärta, sätta i balans till varandra som motpoler. Praxis har dock visat att detta ger ett förord till förnuftet som det mest väsentliga. Stott har i denna framställning betecknats som en produkt av ett rationellt tänkande. Liksom tidigare John Wesley har Stott

önskat påvisa att evangelikal tro inte enbart är känsla i motsatsställning till upplysningens förnuft. Rationellt tänkande och evangelikal kristendomstolkning har kunnat förenas. Det är möjligt att detta bör ses som ett uttryck för en kontinuerlig kamp i kyrkohistorien mellan en mer förnuftsinriktad kristen tro och en mer mystisk inriktning av tron. Vid det historiskt givna tillfället för Stotts första insatser som teolog och kyrkoledare, under 1950-talet, var Stotts rationella utformning av teologin naturligtvis personligt orsakad men samtidigt apologetiskt betingad, eftersom evangelikalismen tidigare alltid beskyllts för att vara känslös.

Det finns i Stotts lära om Bibeln, liksom i all evangelikal teologi, vissa premisser som har en rationell modernitet till betingelse. Vördnaden för Bibeln förutsätter rentav respekt för förnuftets plats i argumenteringen. Alternativet är enligt detta synsätt ren irrationalitet. Samtidigt innehåller som ovan påvisats den evangelikala traditionen en protest mot rationalistiska utformningar av tron. Men Stotts epistemologiska grund är den kristna tro som kan presenteras i argumenterbara satser. Stott har visat sig ha svårigheter med ett kulturellt paradigmskifte till en mer subjektivt grundad syn. De förändringar som återfinns i hans teologi kan knappast hänföras till att han skulle ha blivit en postmodern teolog. Erfarenheten tillåts inte utgöra bas för teologin. ”Hjärtat” får inte styra ”hjärnan”.

Förnuft och erfarenhet i pentekostal teologi

Den evangelikala predispositionen att tro på en sanning som är objektiv och offentlig och som reflekterar den yttersta verkligheten stod redan i motsats till det som moderniteten ansåg möjligt. Evangelikal

teologi har ansett sig få en uppenbarad kunskap om verkligheten som den är i sig själv, inte som den tycks vara för subjektet. Inom det moderna projektet förnekas visserligen inte den objektiva sanningen, men den anses vara ytterligt svår att finna. Den evangelikala teologen anser sig se verkligheten i uppenbarelsens ljus, men efter upplysningstiden har övrig teologi mer sett till den religiösa erfarenheten. Idag har denna blivit så privatiserad och relativiserad att sanning inom postmodernismen ofta förstås enbart i termer av vad den betyder för varje enskild person. Kristen tro är då en sanning som visat sig fungera för någon. Evangelikal teologi har velat tro att sanningen om Gud har getts i en historia som är utanför tolken själv och inte kan ändras. I ständig upprepning hänvisas till den historia i vilken Gud uppenbarar sig och inte till någon gudomlig mening i naturen eller i människans erfarenhet. Bibeln ses av evangelikal teologi som en tolkning av Guds yttre handlingar i en historia som är objektiv, given av ett gudomligt Ord och inte ett resultat av mänsklig insikt. Det är historien som förankrar Guds sanning utanför människans privata uppfattningar.

Men därmed har man arbetat med en syn som står i motsägelse till den moderna uppfattningen och än mer den postmoderna. En väg framåt, som här ska prövas, anges av bland andra Henry Knight, som föreslår en användning av den så kallade kritiska realismen för att övervinna dualismen mellan subjekt och objekt. Gud är ett gudomligt objekt men samtidigt det subjekt som gör en relation möjlig. Det handlar alltså om en experienciell kunskap om Gud som skild från oss, som den Andre. En epistemologi av kritiskt realistiskt slag i denna wesleyanska tolkning innebär därför att "the knowledge of God is immediate yet mediated,

direct yet necessarily expressed in language that is indirect, and which rests entirely on divine grace rather than human capacities".³⁶ Denna epistemologi håller före att även det icke-observerbara verkligen existerar, men vi har enbart tillgång till det genom bruk av metaforer. Viktigare än detta är rentav att kritisk realism erkänner begränsningen i kunskapsförmågan i kontrast till upplysningstidens rationalistiska anspråk. Den evangelikala epistemologin har egentligen alltid varit grundad på behovet av uppenbarelse, eller som Graham Cray uttrycker det: "We are realists because of revelation and self-critical of our powers of understanding and interpretation because of sin".³⁷

Den centrala frågan är vår förståelse av det sätt på vilket Gud talar. Den spiritualistiska och mystiska vägen försöker lyssna till Gud primärt genom Andens direkta tilltal eller genom ett inre ljus. Det rationella sinnet kan då betraktas som ett hinder för att höra Guds röst. Det som moderniteten har satt åt sidan, känsla, intuition, metafysik, tradition, får en förnyad betydelse inom det postmoderna paradigmet. Evangelikaler är historiskt sett representanter för ett annat sätt att se. Gud har talat tydligast genom sin Son och genom Bibeln som vittnar om Honom. Teologen måste enligt dem använda sin rationella förmåga och förstå Guds röst genom studiet av en skrift. Detta kan förvisso inte ske utan Andens upplysning, men Anden utför normalt sett detta genom förståelse av sanningarna i Bibeln och deras tillämpning. Evangelikaler med intresse för karismatik och spiritualitet har alltmer ifrågasatt om detta synsätt är helt adekvat. Genom betoningen av den rationella förståelsen av Bibeln anses andra vägar ha avskurits. Den karismatiska teologen J. Rodman Williams beskriver hur Bibeln, från att ha betraktats som

yttre norm och som historiskt vittnesbörd, i den karismatiska erfarenheten också blir ett vittnesbörd om Guds aktuella handlande: "It is as if a door had opened, and walking through the door they found spread out before them the extra ordinary biblical world [...] a world in which now they sense their own participation."³⁸

Den centrala platsen inom pentekostalt fromhets- och gudstjänstliv har inte dogmatiska begrepp utan den existentiella övertygelsen om "vad Gud har gjort för mig". Detta tar udden av den fundamentalism som ofta är förefintlig i den teoretiska bibelsynen inom pingströrelsen. Bibeln hanteras inte som en legalistisk kod utan som en berättelse, som vävs in i församlingens egen berättelse. Inom modernistisk teologi begränsas Bibeln till att utgöra en samling reflektioner från religiöst begåvade författare till en värld som numera tänker inom en immanent ram för orsak och verkan. Inom den pentekostala teologin är Bibelns författare istället vittnen om en konkret historisk relation till Gud, vilken anses fortsätta idag "with no ontological break between God's activity then and now"³⁹ Frälsningens historia, förmedlad genom Anden, ger mening åt det egna livets erfarenheter: "Everybody became a witness to Calvary and his or her own crucifixion with Christ, the biblical Pentecost and a personal Pentecost, the healings of the disciples and his or her own healing and so on."⁴⁰ En så kallad "pneumatisk epistemologi" utgörs av mer än en övning i exegetik, eftersom en vertikal dimension i människans existens så tydligt bekräftas: "When one encounters the Holy Spirit in the same apostolic experience, with the same charismatic phenomenology accompanying it, one is then in a better position to come to terms with the apostolic witness

in a truly existential manner."⁴¹

Här återfinns något positivt i exempelvis bidragen till den hermeneutiska debatten från pingsteologer kring tidskrifterna *Journal of Pentecostal Theology* och *Pneuma*. Pentekostal spiritualitet vill gå utöver den alltmer förlegade motsatsen mellan förnuft och känslor. Redan på 1950-talet fann Leslie Newbiggin att pingströrelsen varken fokuserar på strukturen (som katolicismen) eller på läran (som protestantismen). Denna tredje kraft betonade att "the Christian life is a matter of the experienced power and presence of the Holy Spirit today [...]".⁴² Om detta är fallet måste teologin bli en reflektion över denna relation mellan Gud och människa, vilket inte kan begränsas till intellektuella aspekter. Pingsteologi i skriven och muntlig form är ofta reflektioner över den religiösa erfarenheten men med referenser till bibelmaterialet. En holistisk teologi anses på detta sätt ge rätta relationer mellan förnuft, känsla och handling som integrerade delar, "[...] lest the spirituality and theology fragment into intellectualism, sentimentalism and activism respectively".⁴³

I sin i dessa sammanhang inflytelserika bok, *Pentecostal Spirituality: A Passion for the Kingdom*, grundar Steven Land denna teologiska metod på trinitetsläran. Ortodoxi, ortopati och ortopraxi är att se som analoga till relationerna inom triniteten: "God who is Spirit creates in humanity a spirituality which is at once cognitive, affective and behavioral, thus driving toward a unified epistemology, metaphysics and ethics."⁴⁴ Pingsteologin begränsar därmed inte sanningen till förnuftets område. Kunskapens spektrum inkluderar både kognition, affektion och beteende, sammansmälta med varandra. Förnuft, praxis och känsla arbetas fram med affektion som integrerande centrum.

Begreppet "affektion" ska då inte främst tolkas emotionellt utan som de grundhållningar som formar tron, ger orientering åt praxis eftersom de är bestämda av den bibliska berättelsen och av traditionen och tron hos en särskild församling. "Erfarenhet" används inte på övergående känslor utan på ett kontinuerligt liv som delaktighet i Guds frälsningshistoria genom praktisk tillämpning av bibelordet. Denna pentekostala teologi ger möjlighet till en annorlunda helhetssyn än den som är förefintlig hos Stott. "Hjärtat" är här integrerande centrum av människan, det vill säga för både förnuft, vilja och affekter (det vill säga grundhållningar). Hela denna människa ska beröras av Guds Ord och av Guds Ande. Skillnaden gentemot Stott ligger alltså i att denne mer talat om balansen eller spänningen mellan tanke och känsla, medan detta alternativ betraktar en integrering, en affektiv förståelse.

Det stöd som Stott ansåg sig ha i en hebreisk förståelse av kunskap utifrån verbet *yada* kompletteras utifrån ovanstående resonemang med pneumatologiska insikter och erfarenheter. Stotts helhetssyn har byggt på att sammanföra exempelvis Anden och Ordet men fortfarande betrakta dem i spänning med varandra som motpoler. Alternativet ligger i ett mer integrerat synsätt, såsom detta blivit tolkat i termer av en *yada*-hermeneutik inom den pentekostala teologin. Innebörden av ordet *yada* implicerar för pentekostala teologer en epistemologi som betonar mötet och dess respons, det vill säga en kunskap som uppstår genom erfarenhet. *Yada* betonar sambandet mellan den som har kunskap och den som är föremål för kunskap, mellan subjekt och objekt. Den som känner och den som blir känd måste erfara varandra och respondera mot varandra på ett sätt som mot-

svarar den andres natur. Kunskap manifesteras i en handling som korresponderar till den aktuella relationen. En sådan dynamisk, experienciell och relationell kunskap står i kontrast till att på ett distanserat sätt i objektiv mening åstadkomma verifikation. Kunskap mäts inte genom den information någon besitter utan av det liv som en person lever. "Att känna Gud" förutsätter en "lydnadens epistemologi".⁴⁵

På den punkten har Stott haft rätt, eftersom han också betonat kristen efterföljelse som en del av sanningsbegreppet, men han har inte uppnått integrationen av praxis och teori. Denna integration kan bara åstadkommas genom att betona Gud som källan till all kunskap, eftersom Gud är källan till allt varande. Gud är garantin för all kunskap. Kunskap om Gud inbegriper ett personligt möte som resulterar i förvandling. Den pentekostala *yada*-hermeneutiken utmanar alltså den fundamentala förutsättningen för den tidigare teologin, nämligen objektiviteten. Inom positivistisk vetenskap vill den som har kunskap skilja sig från det som blir föremål för kunskap, det vill säga genom analys objektifiera det som studeras. Inom relationell epistemologi beror kunskap på att den som känner ger sig till den som han önskar ska bli känd. Gud har objektiv existens skild från oss, men vårt sätt att känna Gud är subjektivt till sin natur. Subjektivitet är både nödvändig och oundviklig i en relation. Denna förutan finns ingen kunskap. Kunskap om Gud utanför en relation till Gud är en förvrängd kunskap och vi kan känna Gud enbart genom Andens verk. Subjektiviteten blir ett problem enbart om den förnekar denna relation till Gud, det vill säga när den blir icke-relationell och istället tjänar sig själv.⁴⁶

Funktionell auktoritet

Frågan som återstår att besvara är till vilket pris detta sker. Postmodernismen tillåter oss att tala om sådana djupt existentiella möten med en text men inte med absolut auktoritet. Evangelikal teologi blir genom en sådan mångfaldig text-tolkning en röst bland flera, varav ingen kan göra anspråk på exklusiv sanning. Bibelns auktoritet får i så fall grundas i dess funktion, såsom sker i den postkonservativa teologin hos Jonathan Wilson. Den främsta uppgiften är då inte att försvara en sann text utan att följa dess innehåll i efterföljelse: "[...] the church is called to live in such a way that the authority of Scripture is displayed as a witness to the gospel of Jesus Christ."⁴⁷ Wilson anför intressant nog John Stott som ett exempel på att människor idag är mer intresserade av kristendomens relevans än av dess sanning. En texts meningsfullhet och inte dess mening är den viktigaste frågan. Naturligtvis kan en konservativ evangelikal teolog invända att skild från frågan om sanning är relevansen oväsentlig, men en sådan invändning anses missa poängen. Det hermeneutiska arbetet måste börja där människors intresse är centrerat. Av detta skulle i en postmodern tid följa ett steg från foundationalism till etik av pragmatiska skäl, även om ett totalt övergivande av foundationalismen inte är möjligt. På vägen dit krävs enligt Tomlinson att många kulturella tabun uppges för att bli "positively worldly".⁴⁸

Frågan är om evangelikal teologi kan sträcka sig dit – och om John Stott skulle ha dragit dessa slutsatser i frågan. Visserligen hade Stott ständigt påpekat, även inför inspirationsläran eller ofelbarhetsfrågan, att lydnad är av större vikt än teologisk renlärighet. Vid NEAC-samlingen i Caisters 1988 undvek Stott de läromässiga

tvisterna kring bibelsynen och betonade vikten av bibelkyndnad. Han var tveksam till begreppet "spiritualitet" och föredrog beteckningen "lärjungaskap" med en definition som innehåller mindre av inre upplevelser och mer av aktivt arbete.⁴⁹ Är evangelikalismen därmed beredd på det Kevin Vanhoozer kallar "costly inerrancy", som innebär att inte bara bekänna den bibliska sanningen utan att leva den i ödmjukhet, skapande trohet och glädjefyllt utförande?⁵⁰ Cray vill till detta lägga evangelikalismens traditionella aktiva evangelisation men med den nyförvärvade insikten om karismatikens betydelse. Med säkerhet skulle Stott hänvisa till en möjlig komplettering av de olika aspekterna av epistemologi och etik men inom ramen för en dualitet. I en artikel skriver Stott: "In other words, he must teach on one hand "the sound doctrine," a recognizable body of apostolic truth, and on the other "the things which fit it," namely the standards of ethical conduct which are appropriate to the gospel."⁵¹ Stott tillägger att teologi och etik hör oupplösligt samman med varandra men intrycket är ändå att förhållandet gäller två motsatser som trots allt måste ses samman.

Men den kulturella miljön möjliggör och kanske kräver en betoning av att följa Ordet som ett svar på postmodernismens utmaning. I en postmodern kultur kan det bästa sättet att försvara Bibelns auktoritet visa sig vara att skapa en gemenskap i vilken Bibeln fungerar auktoritativt. Kunskap kan följa av handlingen. Den kristnes liv är därmed att betrakta som den säkraste yttringen om vilken åsikt som stöds vad gäller Bibelns auktoritet. Evangelikal teologi får då omdefinieras som "[...] the faith community's reflecting on the faith experience of those who have encountered God through the divine activity in history and therefore

now seek to live as the people of God in the contemporary world".⁵² Samtidigt är riskerna med ett sådant auktoritetsbegrepp uppenbara. Inom vissa postkonserverativa kretsar ges förslaget att mer betona teologins koherens (det vill säga när den är logiskt sammanhängande och inte innehåller motsägelser). Sanningen existerar då inte objektivt som ett faktum att beskriva. Tvärtom konstrueras den inom ett helt kunskapssystem, varav vi är en del. Sanningen betraktas därmed mer kontextuellt. Denna koherens skulle då vara tillräcklig som en protest mot postmodernismens subjektivitet. Dock kan den inte presenteras inom ett systematiskt, rationellt system utan mer som delaktighet i en berättelse. I en berättelse klargörs Guds karaktär och Guds syften med historien: "The essence of Christianity, then, [...] is not law, dogma, theory, not even experience. [...] The truth for Christians lies in this narrative. [...] Here is the criterion, the norm, the rule of faith."⁵³ En som pläderat för att Bibelns auktoritet ska grundas i berättelsen om kyrkans fortsatta liv är N T Wright. Inom Bibelns sista akt utför kyrkan enligt Wright en improvisation, som är unik men oskriven. Evangeliet ska då inte kommuniceras som tidlösa sanningar utan som en berättelse som människor blir delaktiga av. Problemet är naturligtvis att improvisationer alltid är relativa med olika förslag från exempelvis liberalteologer och John Stott. Om Bibeln inte längre är ett teologiskt kompendium om sanning utan en ofullbordad berättelse, uppstår bekymret att avgöra vilka tolkningar av berättelsens huvudtemata som kan anses sanna, autentiska eller möjliga. Denna situation kan lätt mana fram ett behov av trygghet genom fundamentalismens lärodisciplin eller katolicismens kyrkosyn. Inom evangelikalismen finns idag

alla dessa tendenser till relativism i postmoderna alternativ eller till absolutism genom påstådd ofelbarhet hos läroparar eller inom kyrkosystem.

Dualitet eller integration

Enligt vad som här framkommit behöver den hermeneutiska diskussionen inom evangelikalismen – utifrån dess egna förutsättningar – ett tillägg av pneumatologiskt slag. Även troslivets erfarenheter genom den helige Ande ger alltså kunskap enligt pentekostalismen. Uppenbarelsens sanning är inte ett isolerat objekt, lämpligt för observation, utan det måste integreras i personlig tro. Gud vill vara personlig i sitt förhållande till människan. En teolog behöver inte skämmas för att ha erfarit Gud. En evangelikal teologi bör istället stå i ett integrerat förhållande till Ordet och Anden, till det som tidigare benämnts objektiv sanningssträvan och subjektiv troserfarenhet. Alltför länge har teologin och kristenlivet fokuserats på endera sidan. Den genomgående kritiska tanken har här varit att den balanserade kombinationen bör ersättas av en integrerad modell för att bättre svara mot en postmodern epistemologi. I denna artikel har Stotts teologiska arv belysts och kritiserats utifrån en framväxande pentekostal teologi, som tydligare eftersträvar integration. Skillnaden ligger i att han varit påverkad av modernitetens dualistiska syn medan den pentekostala integrativa teologin är ett försök att införa postmodernismen hävda evangelikala intressen.

Ett evangelikalt teologiskt arbete tänkes ske integrerat i ett liv med Guds helige Ande. Evangelikalismens hjältar såsom Luther, Wesley och många andra har varit övertygade om Ordets kraft under Andens ledning. På sitt sätt visar dess väckelsehistoria att trohet mot Bibeln och kreativitet

mot kontexten kan förenas. Evangelikala teologer önskar stå i kontinuitet med Guds uppenbarelse i Skriften. De är ängsliga för att framstå som det som kan uppfattas som teologiska fritänkare utan har tagit till sin uppgift att ”bevara evangeliet”. En sådan som John Stott önskar utöver detta på alla sätt vara relevant. Bibeln skapar gränser för sanningen. Men den helige Ande ger också frihet och kreativitet.

Risken med evangelikal teologi har varit att bli alltför uppbounden vid kravet på rationell framställning, ofta i dogmatisk form. Det finns idag en protest mot detta förhållande hos grupper, som föreslår en teologi i integrativ riktning. Denna kritik mot ”evangelikal rationalism” har dock ofta överdrivits i en ensidig och anarkistisk form. Evangelikala teologer har

vid flera tillfällen haft uppgörelser med upplysningstidens förnuftsideal. Man har eftersträvat en teologi, exempelvis om frälsningsvissheten, som egentligen innehöll både objektiva och subjektiva element. Risken är idag att denna mer subjektiva sida tar överhanden. Den evangelikala fromhetskulturen visar upp en allt starkare fokusering på den religiösa erfarenheten, särskilt i form av speciella upplevelser. Genom detta slipper man den obehagliga konfrontationen med läromeningar! Det är önskvärt med en andlighet – och en teologi – som integrerar tanke och erfarenhet, det objektiva och det subjektiva. Evangelikal teologi bör idag kunna bli en motkraft mot överdriven rationalism och emotionalism genom att skapa en bibelgrundad och erfarenhetsprövad teologi.

Noter

1. Stott, John, 1964a, *The Baptism and Fullness of the Holy Spirit*. Downers Grove: IVP, s 5.
2. *Gospel and Spirit*, i *Churchman*, 1977, vol 9, s 105. Se även Stott, John, R. W. 1982a, *Between Two Worlds: The Art of Preaching in the Twentieth Century*. Grand Rapids: Eerdmans, s 285, 329.
3. Stott, John, R., W., 1964c, *The Epistles of John: An Introduction and Commentary*. London: Tyndale Press, s 114.
4. Stott, John, R., W., 1991b, *The Message of Thessalonians: Preparing for the Coming King*. Leicester: IVP, s 34.
5. Stott, 1964c, s 115.
6. Stott, 1964c, s 115.
7. Stott, 1964c, s 115.
8. Stott, 1982a, s 102.
9. Stott, 1982a, s 113.
10. Stott, John, R.W., 1979b, *God's New Society: The Message of Ephesians*. Leicester: IVP, s 67.
11. Stott, John, R., W., "The Sovereignty of God the Son", i Boice, James, M., 1977, *Our Sovereign God*. Grand Rapids: Baker, s 22.
12. Stott, John, R., W., 1970, *Christ the Controversialist: A Study in Some Essentials of Evangelical Religion*. Downers Grove: IVP, s 162.
13. Stott, John, 1990, *The Spirit, the Church and the World: The Message of Acts*. Downers Grove: IVP, s 82.
14. Stott, John, R. W. 1958b, *What Christ thinks of the Church: Expository Addresses on the First Three Chapters of the Book of Revelation*. Grand Rapids: Eerdmans, s 29.
15. Stott, John, R., W., 1958a, *Basic Christianity*. London: IVP, s 133.
16. Stott, John, R. W., 1975d, *Balanced Christianity*. London: Hodder & Stoughton, s 17f.
17. Stott, John, 1992, *The Contemporary Christian*. Leicester: IVP, s 118f ,119.
18. Stott, John, *The Message of Romans: God's Good News for the World*. Leicester: IVP, 1994, s 180. Se även Stott, 1958a, s 136f, Stott, 1992, s 90ff.
19. Stott, 1979b, s 54.
20. Stott, John, 1991a, *Your Confirmation: A Christian Handbook for Adults*. London: Hodder & Stoughton, s 42.
21. Stott, 1958b, s 117.
22. Stott, John, R. W., 1961, *The Preacher's Portrait: Some New Testament Word Studies*. Grand Rapids: Eerdmans, s 58.

23. Stott, John, 1992, *The Contemporary Christian. An Urgent Plea for Double Listening*. Leicester: IVP, s 123.
24. Stott, 1992, s 210: "then our head begins to swim, our heart to beat, our blood to flow, and our eyes to sparkle, with the sheer glory of having God's Word in our hand and on our lips."
25. Stott, John, R. W., 1956a, *Fundamentalism and Evangelism*. London: Crusade Booklets, s 21, 23f, 25.
26. Stott, 1992, s 59.
27. Stott, John, "Truth, Heresy and Discipline in the Church", i *Christianity Today*, 1978, March 10, s 58.
28. Stott, i *Christianity Today*, 1978, s 58.
29. Stott, 1992, s 67.
30. Stott, 1992, s 175.
31. Stott, John, R. W., 1972a, *Understanding the Bible*. London: Scripture Union, s 217.
32. Cargal, Timothy, B., Beyond the Fundamentalist-Modernist Controversy: Pentecostals and Hermeneutics in a Postmodern Age, i *Pneuma: The Journal of the Society for Pentecostal Studies*, 1993, Fall, vol 15, no 2, s 163.
33. Land, Steven, J., 1993, *Pentecostal Spirituality: A Passion for the Kingdom*. Sheffield: Sheffield Academic Press, s 100.
34. Pinnock, Clark, H., "The Work of the Holy Spirit in Hermeneutics", i *Journal of Pentecostal Theology*, 1993, April, vol 2, no 2, s 20f.
35. För förnuftets roll inom teologiskt arbete, se Stott, John, R. W., "Theology: A Multidimensional Discipline", i Lewis, Donald & McGrath, Alister, (eds), 1996, *Doing Theology for the People of God: Studies in Honour of J. I. Packer*. Leicester: Apollos, s 8ff.
36. Knight III, Henry, H., 1997, *A Future for Truth: Evangelical Theology in a Postmodern World*. Nashville: Abingdon, s 82.
37. Cray, Graham, "The Post-evangelical Debate", i Cray, Graham, (et al), 1997, *The Post-evangelical Debate*. London: Triangle. s 7.
38. Williams, J., Rodman, "A Profile of the Charismatic Movement", i *Christianity Today*, 1975, February 28, s 10.
39. McLean, Mark, D., "Toward a Pentecostal Hermeneutic", i *Pneuma: The Journal of the Society for Pentecostal Studies*, 1984, Fall, vol 6, no 2, s 46, se även s 49.
40. Land, Steven, J., 1993, *Pentecostal Spirituality: A Passion for the Kingdom*. Sheffield: Sheffield Academic Press, s 73.
41. Ervin, Howard, M., "Hermeneutics: A Pentecostal Option", i *Pneuma: The Journal of the Society for Pentecostal Studies*, 1981, Fall, vol 3, no 2, s 22.
42. Newbigin, Lesslie, 1953, *The Household of God*. London: SCM, s 87.
43. Land, 1993, s 41.
44. Land, 1993, s 41.
45. Johns, Jackie, David & Johns, Cheryl, Bridges, "Yielding to the Spirit: A Pentecostal Approach to Group Bible Study", i *Journal of Pentecostal Theology*, 1992, October, vol 1, no 1, s 112f, 122ff, 123f.
46. Ellington, Scott, A., "Pentecostalism and the Authority of Scripture", i *Journal of Pentecostal Theology*, 1996, October, vol 5, no 9, s 27f.
47. Wilson, Jonathan, R., "Toward a New Evangelical Paradigm of Biblical Authority", i Phillips, Timothy, R. & Okholm, Dennis, L., (eds), 1996, *The Nature of Confession: Evangelicals and Postliberals in Conversation*. Downers Grove: IVP. s 159.
48. Tomlinson, Dave, 1995, *The Post-Evangelical*. London: Triangle, s 123-138.
49. Stott, i Lewis & McGrath, (eds), 1996, s 16.
50. Vanhoozer, Kevin, J., "Mapping Evangelical Theology in a Post-modern World", i *Evangelical Review of Theology*, 1998, January, vol 22, no 1, s 20f.
51. Stott, i Lewis & McGrath, (eds), 1996, s 11.
52. Grenz, Stanley, 1993, *Revisioning Evangelical Theology: A Fresh Agenda for the 21st Century*. Downers Grove: Inter-Varsity Press. s 75f.
53. Pinnock, Clark, H., 1990, *Tracking the Maze: Finding Our Way Through Modern Theology From an Evangelical Perspective*. San Francisco: Harper & Row, s 154f.